УДК 081/82.091

Ф.Г. Фәйзуллина

ГАЛИМҖАН ИБРАҺИМОВ ИҖАТЫ – АКАДЕМИК БАСМАДА

Статья написана по случаю издания 15-томного академического собрания сочинений классика татарской литературы, литературоведа, видного государственного деятеля, историка, публициста и педагога Галимджана Ибрагимова. Большое внимание уделяется его ранее не опубликованным материалам.

Ключевые слова: Г. Ибрагимов, татарская литература, академическое издание, 15 томное издание Г. Ибрагимова, текстология.

The article was written on the occasion of the publication of a 15-volume academic collection of works by the classic of Tatar literature, literary critic, prominent statesman, historian, publicist and teacher Galimjan Ibragimov. Much attention is paid to his previously unpublished materials.

Keywords: G. Ibragimov, Tatar literature, academic edition, 15-volume edition of G. Ibragimov, textual studies.

XX гасыр башы татар прозасын үстерүгә зур өлеш керткән язучы, әдәби-нәзари фикерен үзгәртүгә катнашкан әдәбият галиме, тел белгече, иҗтимагый хәрәкәтләрдә күренекле урын тоткан җәмәгать һәм сәясәт эшлеклесе, үз халкының үткәне белән кызыксынган, киләчәген кайгырткан тарихчы, матбугат битләрендә ялкынлы язмалары белән танылган актив журналист, публицист, балалар укытуга шактый көч куйган педагог Галимҗан Ибраһимов калдырган иҗади мирас гаять бай һәм күпкырлы.

Әле үзе исән вакытта ук аның хезмәтләренең күптомлы басмаларын әзерләү эшенә керешелә: 1929–1931 елларда 7 томлык итеп уйланылган «Галимҗан Ибраһимов әсәрләре»нең 2 нче (1929), 5 нче (1931) һәм 6 нчы (1930) томнары нәшер ителә, 1933–1934 елларда 5 томлык «Сайланма әсәрләр»е, 1936 елда 4 томлык итеп күздә тотылган «Сайланма әсәрләр»енең 2 нче һәм 3 нче томнары дөнья күрә. 1956–1957 елларда 3 томлы «Сайланма әсәрләр»е басылып чыга.

1970 еллар – текстологик тикшеренүләр яңа баскычка күтәрелгән чор. Бу елларда XX гасыр башы классикларының тулырак басмаларын төзү мәсьәләсе беренче планга чыга. 1974–1987 елларда бер төркем әдәбият галимнәре Р.Р Гайнанов, А.Ш. Шамов, С.Х. Алишев, М.Х. Хәсәнов, Х.Я. Гобәйдуллин, Г.К. Камалиев, Л.Р. Гайнанова, Ф.С. Фәсиевләр тырышлыгы белән Г. Ибраһимовның 8 томлык «Әсәрләр» басмасы һәм, шуңа өстәп, 2000 елда әдипнең хатларын, документларын эченә алган 9 нчы том басыла. Әлеге басманың 1 нче томына кереш сүзендә Г. Ибраһимов иҗатын тирәнтен тикшергән галим Мансур Хәсәнов: «Табигый, Ибраһимов әсәрләре-

нең бу басмасы аларның бөтенесен дә сыйдыра алмаган», – дип яза [Ибраһимов, 1974, б. 17]. Бу фикерне куәтләп, «Гәрчә бу эш совет цензурасы күзәтчелеге астында алып барылса да, текстолог-әдәбиятчылар теге яки бу әдипнең мирасын мөмкин кадәр тулырак чагылдырырга, текстларны авторлары ихтыярына туры китереп, комментарийларны да тулырак бирергә омтылдылар. Шулай да ул чорда әле текстларны бернинди кыскартуларсыз урнаштыру мөмкин булмады, кайберләре нәшриятка тапшырылгач алып ташланды (мәсәлән, М. Гафуриның 1917 елгы «Татар байрагы» шигыре). Г. Ибраһимов томнарында текстлар 200 ләп урында кыскартылып бирелде», – ди әдәбият галиме-текстолог З. Рәмиев [Рәмиев, 2019, б. 113].

Г. Ибраһимов мирасының берничә тапкыр «Сайланма әсәрләр» рәвешендә басылып чыгуы үз чоры өчен фәнни яктан да, әдипнең әсәрләрен халыкка җиткерүдә дә уңышлы адым булып тора.

XX гасыр ахыры – XXI гасыр башы рухи, мәдәни мирасыбызны төрле чикләүләрсез халыкка кайтаруда яңа фәнни мөмкинлекләр ачты. Совет чорында яшәп килгән киртәләр алып ташлану үткәндәге язма байлыкларны өйрәнү офыкларын киңәйтте. Төрле фәнни тикшеренүләрдән соң, Г. Ибраһимовның фәнни әйләнешкә кертелмәгән, киң катлау укучыларга билгеле булмаган мәкаләләре, хезмәтләре шактый күп булуы ачыкланды. Аның бай гыйльми һәм иҗади мирасын текстологик яктан эшкәртеп, «Академик басма»сын әзерләү заман таләбе буларак калкып чыкты. Яңа мөмкинлекләрдән чыгып, «Академик басма»да әдипнең тормыш һәм иҗатын бөтен төгәллегендә, тулы тарихи мохит эчендә яктырту максат итеп куелды.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге хезмәткәрләре тарафыннан 2016 елда башланган әлеге эшнең күркәм нәтиҗәсе – 15 томлык академик басма дөнья күрде. Бу күптомлыкта Г. Ибраһимовның бүгенге көнгә мәгълүм һәм табарга мөмкин булган иҗат мирасы укучыларга тәкъдим ителде.

Академик басманың 1–5 нче томнары 2018 елда, 6–7 нче томнары 2019 да басылып чыкты. Шушы уңайдан «Фәнни Татарстан» журналы битләрендә бу томнарга күзәтү рәвешендә язылган әтрафлы мәкаләләр инде дөнья күргән иде [Алиева, Зәйниева, 2019; Заһидуллина, 2020]. Аларга яңадан нечкәләп тукталып тормыйча, кыскача гына әйтсәк, 1–5 нче томнардагы хронологик тәртиптә бирелгән әдәби әсәрләре аша Г. Ибраһимовның иҗат эволюциясе ачык күренеп тора. Әдипнең әдәби мирасы 9 томлыкта дүрт томны тәшкил итсә, академик басмада исә алар биш томны били, ягъни, 1 нче томда – башлангыч чор (1907–1916) хикәяләре («Зәки шәкертнең мәдрәсәдән куылуы», «Гыйшык корбаннары», «Яшьләр хәятыннан бер ләүхә», «Яз башы», «Диңгездә», «Йөз ел элек», «Сөю-сәгадәт», «Уты сүнгән җәһәннәм», «Карак мулла», «Карт ялчы», «Көтүчеләр», «Табигать балалары», «...мәрхүмнең дәфтәреннән», «Габдрахман Салихов») һәм «Казакъ кызы» (1924) романы; 2 нче томда – «Татар

хатыны ниләр күрми» повестеның (1910, 1929) ике варианты, чөнки әсәрнең бу ике варианты бер-берсеннән күләме һәм эчтәлеге ягыннан бик нык аерылалар, «Яшь йөрәкләр» (1912) романы; 3 нче томда – «Кызыл чәчәкләр» (1921), «Алмачуар» (1922), «Тирән тамырлар» (1928) әсәрләре һәм «Адәмнәр» (1923) повесте, «Яңа кешеләр» (1920) драмасы; 4 нче томда – «Безнең көннәр» романының моңа кадәр хәзерге графикада басылмаган 1919 елгы варианты; 5 нче томда – «Безнең көннәр» романының 1934 елдагы, авторның, мәгълүм шартларга туры китереп, үзе тарафыннан үзгәртелгән яңа варианты урнаштырылды.

Әсәрләрдәге сюжет үзгәрешләре, авторның проблемага карашлары үзгәрүне чагылдырган вариантларны янәшә бирү илдә хөкем сөргән яңа идеология тәэсирендә Г. Ибраһимовның фикер үсешен һәм аның иҗат лабораториясен күзалларга ярдәм итә. Бу ысул Г. Ибраһимов басмаларында беренче мәртәбә тәкъдим ителә.

Академик басманың 6–8 нче томнарында урын алган 1910–1933 еллар аралыгында язылган әдәбият, сәнгать темасын яктырткан мәкаләләрдә, хезмәтләрдә Г. Ибраһимовның көрәшче милләтпәрвәр, зур фикер иясе булып җитешүе ачык күренә.

Аерым алганда, 1910–1914 еллар – Г. Ибраһимов иҗатында эзләнү дәвере буларак бәяләнә ала. «Бу чорда яшь иҗатчы әдәбият теориясе һәм тәнкыйтен эшләүнең зарурлыгына төшенә, шушы өлкәдә фикер туплый, позиция булдыра» [Заһидуллина, 2020, б. 120]. 1915–1916 еллар – «Г. Ибраһимовның татар әдәбияты теориясе өлкәсендәге галим, фикер иясе булып җитешү дәвере» [Ибраһимов, 2019, 7 т., б. 9]. Уфадагы «Галия» мәдрәсәсендә әдәбият укыту тәҗрибәсенә нигезләнеп язылган «Әдәбият дәресләре» (1916) хезмәте аның нәзари эзләнүләренең төп нәтиҗәсе булып тора.

Революцион хәрәкәтләрнең идеологик җитәкчеләреннән берсе булган Г. Ибраһимов 1917 елгы инкыйлабтан соңгы елларда да үзенең фәнни эшчәнлеген туктатмый. 1918–1933 елларда язылган әдәбият һәм сәнгать турындагы хезмәтләре академик басманың 8 нче томында урын алдылар. «Бу дәвердә Г. Ибраһимов татар әдәбияты тарихын марксизм ысулы (методы) кулланып өйрәнү, бәяләү концепциясе тәкъдим итә... Моннан Г. Ибраһимовның милләтне үстерү өчен революцияне файдалану омтылышы ачык күренеп тора» [Ибраһимов, 2019, 8 т., б. 8].

«Искене җимереп, яңа азат тормыш төзүдә кызыл штык, чүкеч һәм урак белән бер дәрәҗәдә хезмәт йөкләтелгән кызыл каләм үз өстендәге бурычны үти алсын өчен, эшче-крәстияннең авыр канлы көрәшендә үткен корал белән кызыл каләмгә киң юл ачылсын өчен, һичнәрсәне яшермәскә, авыруны бөтен куркынычы белән ачып бирергә мәҗбүрбез» [Ибраһимов, 2019, 8 т., б. 33], дип, Г. Ибраһимов каләм ияләре алдына яңа бурычлар һәм максатлар куя. Бу чорда Г. Ибраһимов инде 1910 елда ук «Татар матбугаты» мәкаләсендә башлап җибәргән әдәбият, матбугат торышы хакындагы күзәтүләрен дәвам итә. Ел саен

диярлек «Дүртенче елга кергәндә. (Әдәбият, матбугат хисабы урынында)» (1920), «Татар әдәбияты. (Хисап урынында)» (1922), «Татар әдәбияты. (Еллык хисап урынында)» (1924) кебек мәкаләләрдә Г. Ибраһимовның шактый киң бәяләмәләре басылып тора.

Г. Ибраһимов «чыккан әсәрләрне белдерү, аларның телләре, мөндәриҗәләре, хаталары, яхшылыклары белән эшче-крәстиян иптәшләрне таныштыра башларга бик вакыт инде» [Ибраһимов, 2019, 8 т., б. 60], дип, газеталарда «Яңа әсәрләр» бүлеге ачарга тәкъдим итә. Аерым әсәрләргә багышланган мәкаләләре нәкъ шулай атала да. Аларда аерым әдипләр хакында бәяләр урын алган. Г. Ибраһимов коммунист шагыйрь Ф. Борнашның дин рухыннан бөтенләй котылмавын рухында, хыялында аталардан калган зур хаталарның чыгып бетмәвеннән күрә [Ибраһимов, 2019, 8 т., б. 62]. Фатих Сәйфи, Гыйлемдар Баембәтов, Вәли Шәфигуллин кебек исемнәре киң укучылар дөньясына танылган язучылар белән беррәттән Мөхәммәт Парсин, Нур Сәйфи, Зәйнәп Бәширова, Ченәкәй кебек яшь иҗатчыларның каләм тибрәтүләре дә, Фатих Әмирхан һәм Галиәсгар Камалның авыруы да Г. Ибраһимов игътибарыннан читтә калмавы аның әдәби-мәдәни дөнья белән хәбәрдар булганлыгы турында сөйли.

1920 еллардан соң Г. Ибраһимов әдәбият тарихы мәсьәләләренә дә ныклы игътибарын юнәлтә («Берничә сүз» (1921), «Аңларга тырышыгыз! (Татар әдәбиятында өченче дәвер.) (1922), «Татар әдәбияты тарихының мөндәриҗәсен билгеләү мәсьәләсе» (1922), «Татар әдәбияты тарихына материаллар» (1923) һ.б.).

Гомумән алганда, «1917 елдан соң Г. Ибраһимовның һәм сәяси, һәм әдәбият-сәнгатькә, аларның максаты һәм вазифалары, әсәрләрне бәяләү критерийлары мәсьәләләренә карашы, тамырыннан булмаса да, шактый үзгәреш кичерә, сыйнфыйлык рухы белән сугарыла» [Ибраһимов, 2019, 8 т., б. 29]. Академик басманың 8 нче томына кергән мәкаләләр Г. Ибраһимов иҗатындагы барлык үзгәрешләрне күз алдына китерергә ярдәм итәләр.

Моңа кадәрге басмалардан укучылар Г. Ибраһимовны телче-галим буларак таныткан аерым мәкаләләре һәм кайбер хезмәтләренең («Татар сарыфы» (1911), «Татар нәхүе» (1911), «Татар имлясы» (1914), «Татар телен ничек укытырга?» (1916)) зур булмаган өземтәләре белән генә таныш булсалар, әлеге басма галимнең тел гыйлеменә караган барлык дәреслек китаплары, татар теле фонетикасы, алфавит һәм орфография, морфология, синтаксис, терминология мәсьәләләрен эченә алган мәкаләләре, мәктәптә тел фәне укыту методикасына багышланган барлык хезмәтләрен тулысы белән укучылар игътибарына тәкъдим итә.

Г. Ибраһимовның 1910–1928 елларда язылган тел белеменә һәм телне укыту методикасына караган хезмәтләре академик басманың 9 нчы (1910–1917 еллар) һәм 10 нчы томнарында (1918–1928 еллар) туплап бирелде.

Татар теленең грамматик төзелешен тикшерүгә багышланган «Татар сарыфы» (1918), «Тел сабаклары. Беренче китап (әлифбаны үткәч тә яздыра башлау өчен» (1918), «Тел сабаклары. Икенче китап (гамәли имля – иншага, сарыф, нәхүгә хәзерлек) (1919) дәреслекләре тулысынча кириллицада беренче тапкыр дөнья күрәләр.

«Татар сарыфы»ның 1911 елгы беренче басмасы 9 нчы томга, 1918 елгысы 10 нчы томга кертелде. Г. Ибраһимовның әлеге дәреслеге басылып чыгу белән татар мәктәпләрендә рөшди сыйныфлар (4–7) өчен дәреслек буларак кабул ителә һәм тиз арада таралыш ала. Шуңа күрә дә ул, беркадәр кыскартулар, аз гына үзгәрешләр белән, 1913, 1915, 1916 елларда кабат-кабат нәшер ителә. Бу еллар аралыгында, әлбәттә, тел белеменә караган башка хезмәтләр дә басыла. Галим үзе дә бу хакта китапның «Сүз башы»нда: «“Татар сарыфы”ның дөньяга чыгуына 6–7 ел үтте... Тел-әдәбиятның баштагы өч баскычы булган имля, сарыф *(морфология)* һәм нәхүдә *(синтаксис)* байтак яңа хезмәтләр, яңа әсәрләр туды. Җамалетдин Вәли, Габдрахман Сәгъди, Мөхетдин Корбангали һәм Фатих Сәйфи иптәшләрнең әсәрләре шул җөмләдәндер», – дип, хезмәтне яңадан эшләргә алынуының сәбәпләрен күрсәтә һәм 1918 елда термин-атамаларга, грамматик төркемләүгә шактый үзгәрешләр кертеп, хезмәтнең бөтенләй яңа вариантын эшләп бастыра. Томга үзенең төзелеше һәм мәгънә ягыннан «Бөтенләй яңадан эшләнгән бишенче басмасы» алынды.

«Татар сарыфы», «Татар нәхүе» «хәзерге татар лингвистикасы өлкәсендәге фәнни-теоретик хезмәтләр өчен генә түгел, мәктәп дәреслекләре өчен дә мөһим чыганак, беренче үрнәк булып торалар» [Ибраһимов, 2019, 9 т., б. 17].

Томлыкларда беренче тапкыр урын алган методик хезмәтләр – «Тел сабаклары» дәреслегенең Беренче китабы (1918) һәм Икенче китабы (1919), Г. Ибраһимовның совет чоры өчен каршылыклы булган «Татар мәдәнияте нинди юл белән барачак?» исемле китабы һәм «“Иҗтимагый икътисад” гыйлемендә беренче тәҗрибәләр» мәкаләсе дә шулай ук Г. Ибраһимовның тел белеменә бәйле иҗат мирасында мөһим урын биләп торалар һәм томның эчтәлеген тагын да баеталар.

Әлеге хезмәтләре белән Г. Ибраһимов XX гасыр башы татар тел белемендә гаять зур роль уйный. Галим, беренчедән, әдәби тел нормаларын халыклаштыруны, терминологияне татар укучысына аңлаешлы итүне төп максат итеп куйса, икенчедән, китапларының басылу белән үк мәктәпләрдә дәреслек буларак кулланыла башлавы аның тел укыту методикасына нигез салучы булуын раслый.

Г. Ибраһимов халкыбызның тарихи үсеш юлын яктыртуга багышлап та шактый күп хезмәтләр язган.

Академик басманың 11 нче томында галимнең 1909–1920, 12 нче томында 1922–1932 еллар аралыгында басылып чыккан тарихка караган һәм милләтебезнең иҗтимагый фикер үсешен чагылдырган хезмәтләре урын алды. Элеккеге тупланмада басылганнарга өстәп,

Г. Ибраһимовның 2 хезмәте: «Борынгы ислам мәдәнияте» (1909), «Татар студентлары хәрәкәте тарихыннан кечкенә бер хатирә» (1922) һәм тагын 20 мәкаләсе кулланылышка кертелде.

Көнчыгыш галиме Җирҗи Зәйдан һәм Көнбатыш авторы Гюстав Лебон хезмәтләренә таянып язылган күләмле «Борынгы ислам мәдәнияте» хезмәтенең үз заманы татар укучысы өчен әһәмияте зур булган. Биредә Г. Ибраһимов ислам мәдәниятенең җаһилият чорыннан башлап VIII гасырга кадәр тарихын, гомумдөнья цивилизациясе үсешенә керткән ролен ачыклый. Шул рәвешле, революциягә кадәр Г. Ибраһимовның татар милләтенә, аның тарихына карашы татарларның ислам мәдәниятенә якын булуларын тану, шул ук вакытта аларның төрки кавемнең аерым бер вәкиле, әмма үзенә бер милләт – татар халкы булуы идеясенә нигезләнә [Ибраһимов, 2021, 11 т., б. 11].

Халкыбызның тарихын эзлекле өйрәнүнең мөһимлеген алга сөргән «Ихтиляф вә риваять» (1912), «Рус, төрек вә татар тарихыннан» (1913) кебек мәкаләләрдә, нигездә, татар тарихын тикшерү принциплары яктыртылган. Г. Ибраһимов үзенең язмаларында татар тарихына, аерым тарихчыларга һәм аларның хезмәтләренә мөнәсәбәтле рәвештә үз фикерләрен җиткерү белән генә чикләнеп калмый, тарихны ничек язарга кирәклегенең нигезләренә төшендерә. «Милли тарих» (1912) мәкаләсе белән, беренчеләрдән булып, милли историографиягә нигез сала. Ул милли тарихны өйрәнүче татар галимнәрен барлый (Р. Фәхреддин, М. Рәмзи, Г. Әхмәров, Х. Габәши, Һ. Атласи, Й. Акчура, З. Вәлиди һ.б.), аларның хезмәтләренә кыскача күзәтү ясый.

1918–1920 елларда язылган мәкаләләре инкыйлабка кадәр нәшер ителгән язмалардан аерылып тора. Революция елларында формалаша башлаган яңа идеология Г. Ибраһимов иҗатында да күзәтелә. Шул ук вакытта галимнең революциядән соң беренче еллардагы язмаларында тематик төрлелек саклана («Мәркәз мөселман комиссариатының мәрхүм Милли Идарә эшләре хакындагы хисабы мөнәсәбәте илә бер-ике сүз». (1918), «Шәрыкның бөек революционеры “Мулланур иптәш Вахитов”» (1919), «Сарайларга – сугыш, фәкыйрь өйләргә – туганлык!» (1920), «Париж пролетариатының диктатурасы» (1920)).

Галимҗан Ибраһимов матбугат битләрендә заманының көндәлек вакыйгаларына үзенең карашын, мөнәсәбәтен белдереп барган язмалары белән ялкынлы публицист буларак та танылa. Аның публицистик эшчәнлеге шактый зур вакыт аралыгын үз эченә ала. Бу еллар – идеологик яктан да кискен үзгәрешләр кичергән чор. Шуңа күрә әлеге басмада инкыйлабка кадәр язылган мәкаләләр (1907–1918) 13 нче томга һәм инкыйлабтан соң язылганнары (1919–1931) 14 нче томда урын алды.

Г. Ибраһимов «Әлислах», «Йолдыз», «Аваз», «Аң» (Казан), «Вакыт» (Оренбург), «Тормыш», «Ирек», «Безнең юл» (Уфа) кебек газета-журнал битләрендә басылган мәкаләләре белән инде революциягә кадәр үк үзен публицист итеп таныта, соңрак аның эшчәнлеге тагын

да активлаша, язмалары шул чорда чыккан «Эш», «Татарстан хәбәрләре» («Татарстан», «Кызыл Татарстан»), «Кызыл Шәрык», «Кызыл Шәрык яшьләре», «Безнең байрак», «Октябрь яшьләре», «Кызыл Армия», «Эшче» һ.б. матбугат битләрендә дә дөнья күрә. Г. Ибраһимов мәкаләләрен төрле имзалар белән («Әлислах мөхбире», «Мөхбиреңез», «Габди», «Г. И.», «Г-җан», «Гыйрфанзадә», «Джанъ», «Тыңлаучы» һ.б.) бастыра. Бу имзаларның анык булуы алдагы басмаларда да, төрле галимнәрнең аерым хезмәтләрендә дә инде расланган.

Г. Ибраһимовның матбугат битләрендә урын алган беренче публицистик мәкаләләре мәдрәсәләрдәге иске тәртипләрне яктыртуга юнәлдерелгәннәр. Шул рәвешле ул мәдрәсәләрдәге иске тәртипләргә каршы көрәшкә күтәрелә. Яшь публицист «Мәдрәсә хәбәрләре» рубрикасында газета укучыларны мәдрәсә хәлләре белән даими таныштырып килә. Моңа кадәрге басмалардан билгеле булган «Уфа мәдрәсәләре» (1907), «Шәкертләр аһ-зары» (1908), «Мәдрәсә чуалулары» (1913) исемле мәкаләләренә өстәп, укучыларга «Кыешкы мәдрәсәләре» (1908), «Шәкертләр һәм уку» (1908), «Уфа, мәдрәсәи Галиядә тентү» (1909) мәкаләләре дә тәкъдим ителде.

1909–1916 еллар матбугатында Г. Ибраһимов күптөрле темалар белән чыгыш ясый. Аның 1911 елда Казанда китап басу эшенең торышын яктырткан «Казан китапчылары» («Вакыт»), «Казан китапчыларының рәддиясе *(кире кагуы)* хакында», «Дәгъвәт» («Йолдыз») мәкаләләре игътибарга лаек.

Г. Ибраһимовның публицистикасында милләт мәсьәләсе зур урын алып тора. Шулай ук хатын-кыз темасы да аның каләменнән читтә калмый. «Хатын язмышы» («Аң», 1913), «Хатын-кыз дөньясы» («Тормыш», 1914) язмаларында автор үзен кызыксындырган сорауларга җавап эзли.

1917 елгы Февраль инкыйлабы Г. Ибраһимов публицистикасын яңа кыйблага юнәлтә. 1917 елгы Октябрь инкыйлабын ул бәйсез фикерле ялкынлы публицист буларак каршы ала.

Галимҗан Ибраһимов инкыйлабтан соң, җәмәгать һәм дәүләт эшлеклесе буларак, илдә барган зур үзгәрешләр үзәгендә була, публицистик язмаларында шул вакыйгаларда катнашучы һәм аларга үз мөнәсәбәтен белдерүче шәхес буларак та ачыла. Ул катлаулы вакыйгаларны читтән торып күзәтүче генә түгел, ә иҗтимагыйсәяси вакыйгалар эчендә үзе дә кайный. «Дошманнар арасында дүрт ай» (1919) мәкаләсендә дә ул Себердә йөргән чакта күргәннәрен сөйли.

1920 еллар башында Г. Ибраһимовның Татарстан җөмһүрияте төзелүе уңай яктан бәяләнгән берничә мәкаләсе дөнья күрә («Икенче елга кергәндә» (1921)).

«Ислам тирәсендә» (1923), «1 нче Май уйлары» (1924) исемле мәкаләләрдән 1917 елдан соң аның дингә карашы тискәре якка үзгәрү чагыла. Мулла сүзен ул искелек, тупаслык белән тиңләштерә, совет бәйрәмнәрен дини бәйрәмнәргә каршы куя.

«Кара маяклар, яки Ак әдәбиятлар» (1924) Г. Ибраһимовның Совет чоры публицистикасында аерым урын алып тора. Анда чит илләрдә яшәгән М. Бигиев, Г. Исхакыйларның совет хакимиятенә каршы язылган китапларына тәфсилле күзәтү ясалган һәм алар авторның каты тәнкыйть утына эләккән.

Академик басмада укучыларга Г. Ибраһимовның моңа кадәрге күптомлыкларына кермәгән 74 публицистик мәкаләсе тәкъдим ителде. 13, 14 нче томнарда урын алган публицистик язмалар фикер иясенең дөньяга карашын яңача ачарга ярдәм итә.

Әдипнең автобиографияләре, хатлары, тормышы һәм эшчәнлегенә мөнәсәбәтле документлары 15 нче томга тупланып бирелде. Моңа кадәр 2000 елда Г. Ибраһимовның 8 томлы басмасына өстәмә буларак басылган тугызынчы «Хатлар һәм документлар» томы (төзүчесе Ф.И. Ибраһимова), 2012 елда «Галимджан Ибрагимов: документы и факты. Галимджан Ибрагимов глазами молодых» (төзүчесе М.Х. Ибраһимов) һәм 2020 елда «Галимҗан Ибраһимов – документларда: 2 томда» (төзүчесе Р.Ф. Исламов) китаплары дөнья күргән иде. Әдипнең шәхесенә бәйле документлар шактый күп җыелганлыктан, әлеге китапларны да истә тотып, эчтәлек ягыннан кабатлана торганнарын (мәсәлән, Анкета) 15 нче томга кертү кирәк табылмады. Томда документлар чыганак телендә бирелде.

Төрле стильдә язылган хатлар Г. Ибраһимовның эпистоляр жанр остасы булуын да күрсәтә. Әдипнең 1921, 1929 һәм 1936 елларда язылган автобиографияләре аның үз тормышында булган үзгәрешләрне генә түгел, илдәге сәяси һәм иҗтимагый вазгыятьне дә чагылдыра.

Г. Ибраһимовның тел, әдәбият белеменә караган, XX гасыр башы татар иҗтимагый хәрәкәте тарихын тикшерүгә багышланган хезмәтләре, шул дәвернең әһәмиятле тарихи һәм мәдәни вакыйгаларына күзәтү ясаган публицистик язмалары бүгенге көндә дә актуаль. Алар үз заманының иҗтимагый-сәяси фикер көрәшен гәүдәләндерү белән бергә, бүгенге тормышыбызны да тирәнрәк аңларга, милләтебезнең үткәненә, бүгенгесенә һәм киләчәгенә бәйле уй-фикерләребезне, омтылышларыбызны ачыклауга хезмәт итәрдәй хосусиятләрен дә югалтмаганнар.

Г. Ибраһимов иҗатын кайтару юлында әдәбиятчы-текстологлар – Ә.Х. Алиева, К.Г. Әхсәнов, Г.Г. Батыршина, Э.М. Галимҗанова, Г.Н. Зәйниева, З.Г. Мөхәммәтшин. Ф.Г. Фәйзуллина Г.М. Ханнанова, Г.А. Хөснетдинова тарафыннан зур хезмәт куелды. Алар үз алларына куйган максатка ирешү өчен, гаять зур күләмле бу эшне академик төгәллек белән башкарып чыктылар.

Томнарга филология фәннәре докторы Д.Ф. Заһидуллина («Галимҗан Ибраһимовның тормыш юлы һәм киңкырлы эшчәнлеге», «Әдәби тәнкыйтьне һәм сәнгать теориясен үстерү – милли мәдәният ихтыяҗы: Галимҗан Ибраһимов», «Галимҗанов Ибраһимов – әдәбият теоретигы», «Галимҗан Ибраһимов – марксистик әдәбият фәне тудыруның үзәгендә»), филология фәннәре кандидаты Б.Э. Хәкимов («Гыйлем һәм гамәл берлеге»), тарих фәннәре кандидаты

К.Г. Әхсәнов («Галимҗан Ибраһимов: тарихтан – инкыйлабка», «Галимҗан Ибраһимов каләмендә – инкыйлаб һәм татар иҗтимагый хәрәкәтләре тарихы»), тарих фәннәре кандидаты Ә.А. Гатин («Галимҗан Ибраһимов – публицист»), публицист һәм төбәкне өйрәнүче М.Х. Ибраһимов («Галимҗан Ибраһимовның тормышы һәм эшчәнлеге документларда») тарафыннан язылган күләмле кереш мәкаләләр Г. Ибраһимовның күпкырлы эшчәнлеген яктыртуда мөһим роль уйныйлар.

Әлеге 15 томлы академик басма милли мәдәниятебезгә һәм әдәбиятыбызга битараф булмаган укучыларыбыз тарафыннан хуплап каршы алыныр, киңкырлы шәхес тә үзенә лаеклы югарылыкта һәм текстологларның хезмәтләре дә тиешле бәяләнер, дип өметләнәбез.

Әдәбият

Алиева Ә.Х., Зәйниева Г.Н. Г. Ибраһимовның яңа басмасы // Фәнни Татарстан, 2019. № 1. Б. 33–47.

Заһидуллина Д.Ф. Г. Ибраһимов – әдәбиятчы: яңа чыганаклар (15 томлык академик басманың 6–7 томнары басылу уңае белән) // Фәнни Татарстан, 2020. № 2. Б. 114–125.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: сигез томда. 1 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1974. 512 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр. Академик басма: унбиш томда. 6 т.: әдәбият һәм сәнгать турында мәкаләләр, хезмәтләр (1910–1914) / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. З.Г. Мөхәммәтшин; кереш сүз авт. Д.Ф. Заһидуллина]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 327 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 7 т.: әдәбият һәм сәнгать турында мәкаләләр, хезмәтләр (1915–1916) / [төз.: Г.М. Ханнанова, З.Г. Мөхәммәтшин; текст., иск. һәм аңл. әзерл. З.Г. Мөхәммәтшин; кереш сүз авт. Д.Ф. Заһидуллина]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 375 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 8 т.: әдәбият һәм сәнгать турында мәкаләләр, хезмәтләр (1918–1933) / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. Г.А. Хөснетдинова; кереш сүз авт. Д.Ф. Заһидуллина]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 431 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 9 т.: татар тел белеменә һәм телне укыту методикасына караган хезмәтләр / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. Ә.Х. Алиева; кереш сүз авт. Б.Э. Хәкимов]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 383 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 10 т.: татар тел белеменә һәм телне укыту методикасына караган хезмәтләр / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл.: Э.М. Галимҗанова, Ф.Г. Фәйзуллина]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. 351 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 11 т.: тарихка һәм иҗтимагый фикергә караган хезмәтләр (1909–1920) / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. Ә.Х. Алиева]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2021. 462 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 12 т.: тарих һәм иҗтимагый фикергә караган мәкаләләр, хезмәтләр (1922–1932) / [төз.: Г.М. Ханнанова, Г.А. Хөснетдинова; текст. әзерл.: Г.А. Хөснетдинова, Г.М. Ханнанова, Э.М. Галимҗанова; иск. һәм аңл. әзерл.: Г.А. Хөснетдинова, Г.М. Ханнанова, К.Г. Әхсәнов; кереш сүз авт. К.Г. Әхсәнов]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2021. 599 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 13 т.: публицистика (1907–1918) / [төз., иск. һәм аңл. әзерл. Ф.Г. Фәйзуллина; кереш сүз авт. Ә.А. Гатин]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2021. 421 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 14 т.: публицистика (1919–1931) / [төз., текст., иск. һәм аңл. әзерл. Э.М. Галимҗанова]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2021. 415 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Академик басма: унбиш томда. 15 т.: документлар һәм хатлар / [төз., текст., иск. Һәм аңл. әзерл: Г.Н. Зәйниева, Ф.Г. Фәйзуллина]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2021. 599 б.

Рәмиев З.З. Институт эшчәнлегендә әдәбият белеме мәсьәләләре // Фәнни Татарстан, 2019. № 3. Б. 108–119.

Фәйзуллина Фәния Галимулла кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият
һәм сәнгать институтының текстология бүлеге
фәнни хезмәткәре